

DRASKÓCZY ESZTER

Eszkatológia és túlvilág-ábrázolás a Dante előtti népnyelvű irodalomban: a pokol Giacomino da Verona és a Bonvesin de la Riva szerint

Jelen cikk a dantei Komédiát megelőző, észak-olasz pokolleírásokat veszi számba, ezeket egyrészt a látomásirodalom hagyományába helyezve, és a vándormotívumok útját itt-ott kirajzolva; másrészt pedig összevetve a dantei megoldásokkal, és kimutatva néhány, a szakirodalomban korábban nem említett párhuzamot is. Bonvesin de la Riva bűn-büntetés párhuzamait részletesen vizsgálom, amelyek többsége a contrapasso törvénye alapján kapcsolódik össze, következetesebben, mint a korábbi látomásirodalmi hagyományban, ezzel előlegezve a dantei rendszert. Egyértelművé teszem, hogy a dantei ellenbüntetésekben milyen, már a legfontosabb népnyelvű előfutárunknál szereplő elemeket találunk.¹

Kulcsszavak: Dante, Bonvesin de la Riva, Giacomino da Verona, eszkatológia, túlvilág-ábrázolás, pokol, bűnök, pokolbeli büntetések

Dante túlvilági utazásának a nyugat-európai irodalomban két fő forráscsoportban található előzménye: a mitikus alászállásokat feldolgozó antik irodalmi és a (főként) középkori, vallásos, erkölcsjavító szándékú szövegekben. Dante megnevezi e két csoport legfontosabb példáit (*Pk* 2, 32), és a *Komédia* egészét átszövi a vergiliusi *Aeneis* és a bibliai gyökerű, de önálló műfajjá és hagyománnyá váló látomásirodalom szövegeinek, toposzainak jelenléte. A latin nyelvű vizionárius irodalom a 12. századi fénykora után kiüresedett: a dantei *Komédia* előtti évszázadban nem születnek új, a túlviláglátás közvetlen élményéről beszámoló szövegek.

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

Azonban az eszkatológiai érdeklődés, valamint a parainetikus igény egyaránt alapvetően meghatározta a korszak gondolkodását: mindez megnyilvánul a prédikációkban, és az azokhoz sok szempontból közel álló, de verses formát választó alkotásokban, amelyek a 13. századi Észak-Itáliában terjedtek el.

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy számba vegye az „északi didaktikus költők”² néven csoportosított szerzők túlvilágleírásait, amelyek a dantei *Komédia* közvetlen előzményei, és (Ugucione da Lodi *Könyvének* érintése után) megvizsgálja röviden Giacomino da Verona, részletelesen pedig Bonvesin de la Riva³ műveiben azokat az elemeket, amelyek párhuzamba állíthatóak a *Komédia* egyes részleteivel. Habár e hasonlóságok gyakran csupán a közös kulturális szubsztrátum eredményei, mégis, a *Komédia* forrásait és az alászállás vándormotívumait kutatva ez az összevetés szükségszerű és megkerülhetetlen.

I. „A nép alapvető nézetei” Ugucione da Lodi *Könyvében*

Az északi, népnyelvű, utolsó ítélettel és túlvilággal foglalkozó szerzők, elsősorban Giacomino da Verona számára kiindulópontot jelentenek Ugucione da Lodi eszkatológiai témájú és oktató célzatú szövegei, amelyek a 13. századi észak-itáliai vallásos elképzeléseket öntik a francia epikus költemények formájába.⁴

Ugucionéről nincsenek biztos adataink, a filológiai vizsgálatok alapján jelenleg a szerzőt a cremonai nemes „da Lodi” családhoz tartozónak tekintik,⁵ és a művei keletkezését a 13. század első felére datálják. A *Libro (Könyv)*⁶ címen ismert 702 soros költeményt 1921-ig⁷ egy műnek tekintették az *Istoriával (Történet)*, amely a szöveget átörökítő egyetlen, a

² CONTINI (1960, II: 560–583).

³ DOMOKOS (2008) érvelése szerint helyesebb lenne a Bonvesin dra Riva alak használna.

⁴ CONTINI (1960, II: 597).

⁵ GRAGNOLATI (2005: 2): a tanulmány jegyzeteiben alapos szakirodalmi összefoglaló olvasható.

⁶ A *Libro (Könyv)* cím a berlini Staatsbibliothekben őrzött Hamilton 390 kódex *incipitjéből* ismert: „Questo è lo començamento delo libro de Uguçon da Laodho”. A kódexről lásd: BROGGINI (1956: 8–12).

⁷ LEVI (1921).

berlini Staatsbibliothekben őrzött Hamilton 390 (korábban Saibante) kódexben követi.⁸

Uguccone költeményeit, éppúgy ahogy a prédikációkat, áthatja a nevelő szándékú félelemkeltés:⁹ a földi életet különösen sivárnak festik le, a test gyöngeségét és a halál elkerülhetetlenségét¹⁰ hangsúlyozzák. Míg a *Könyv* középpontjában az evilági tevékenységeink fölöslegessége, a halál és a test lebomlása áll, a *Történet* elsősorban az utolsó ítéletre és az idők végére koncentrálnak. A latin nyelvű látomásos hagyományhoz hasonlóan – szemben a teológusok tanításaival és az Egyház hivatalos dogmaival – Uguccone szövegei is szélesebb közönséget céloztak meg, és a népi kultúrát, a korabeli, általános elképzeléseket jelenítik meg.¹¹

A lelkek túlvilági sorsát Uguccone nem részletezi, mindössze a *Könyv* 474–485. sora villantja fel a pokoli büntetést: a tűz és jég kettős kínzása vár az elkárhozottakra.

Akarod hallani, hogyan vezetik el a lelket?
 Akik elviszik, a szénél feketébbek;
 a pokol rettentő kínjai közé vetik,
 abba a szörnyű tűzbe, amelynek olyan erős a lángja,
 hogyha valaki az egész tengert belézúdítaná,
 [a lélek] akkor is úgy égne benne, mint az olvadt viasz.
 Mikor [a lelket] a tűz így emésztette, pirította és égette,
 olyan hideg és jeges vízbe hajítják,
 amelybe, ha a világ legnagyobb hegyét e pokoli tűz égetné,
 és valami ügyeskedéssel vagy fortéllyal beledobnák [e vízbe],
 azon nyomban teljesen megfagyna.¹²

⁸ Még két verset tulajdonítanak Uguccone da Lodinak: a *Contemplazione della morte* ('Elmélkedés a halálról') címűt és egy töredéket a test és lélek vitájáról (*Contrasto*).

⁹ DELUMEAU (1990: 9–34; 343).

¹⁰ A halálról szóló részek egyik legfontosabb forrása Froidmont-i Helinant: *Vers de la Mort* című, 12. század végén keletkezett műve.

¹¹ GRAGNOLATI (2005: 14).

¹² A cikkben szereplő szövegrészleteket – ha ezt másként nem jelölöm – a saját fordításomban közlöm (D. E.). Uguccone da Lodi eredeti szövegeit CONTINI (1960, II: 597–624) kiadásából fordítom.

A tűz és jég együttes jelenléte – a *Hénok könyveitől* és a *Szent Pál apostol látomásától* kezdve – a legtöbb középkori pokolleírás toposza. A dantei Charón is ezzel az ellentétpárral írja le a poklot, ahová szállítja a bűnös lelkeket: „Jövök, hogy a túlpartra vigyelek, / örök sötétbe, forróságba, fagyba.”¹³ Ugucione kárhozottainak büntetése pontosan követi a Drikthelm látomásának¹⁴ (8. század) és a *Tundalus látomásának* (12. század közepe) egy-egy epizódját. Drikthelm tanúbizonysága szerint a tisztulók, akik haláluk órájáig halogatták a bűnbánatot, először hideg szélviharban, hófúvásban, jégesőben kínlódnak, majd átkerülnek a tűzbe. Tundalus elbeszélése alapján ez a gyilkosok és a cselvetők lelkeit sújtja a pokolban:

Az út egyik oldalán (...) kénbűzös, sötét tűz égett, a másikon pedig jéges hó és rettenetes, jégesőt hordó szél. (...) A hóhérok (...) tüzes vasvillákkal és tűhegyes háromágú szigonyokkal bele-beledöftek a lelkekbe, akik a hegy másik oldalára próbáltak menekülni, és a büntetés helyszínére vonszolták őket. Amikor a szerencsétlenek már hosszasan szenvedtek a kénköves tűzben elmerülve, az előbb említett eszközöket beléjük vágva lökdösték őket a jégesőbe, majd ugyanígy vetették át őket a hóból a tűz lángjai közé.¹⁵

Tundalusnál a tűzben viaszként olvadó kárhozottak eleme is megtalálható, valószínűvé téve, hogy Ugucione forrása ennél a jelenetnél a *Tundalus látomása* lehetett:

Ezen a vaslapon ugyanis lelkek tömege ereszkedett le, és ott úgy égtek, mint ahogy a száraz fadarabok a kemencében, amíg teljesen szét nem olvadtak. Még ennél is borzalmasabb volt, hogy úgy csöpögtek át a vaslapon, ahogy a rongyon átszúrt viasz, és a tűz még nagyobb lánggal égett tőlük, hogy még jobban kínozza a bűnösöket.¹⁶

¹³ Pk. 3, 86–87. A *Pokolból magyarul* – ahol másként nem jelölöm – a frissen megjelent kommentárunkból (KELEMEN J. (szerk.), *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*), míg a *Purgatóriumból* és a *Paradicsomból* NÁDASDY Ádám fordításában idézek.

¹⁴ Beda Venerabilis: *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, V. 12. XII. fej. COLGRAVE-MYNORS eds. 488–491.

¹⁵ V. fej. Magyarul: DRASKÓCZY E. ford., *Tundalus látomása*, kézirat.

¹⁶ IV. fej. *A gyilkosok első büntetése*.

Dante tolvajainak sorsában pedig, akik közül ketten a kígyóméreg hatása alatt forró viaszként olvadnak egybe („mintha forró viaszból / lettek volna”),¹⁷ Ugucione pokla is felrémlik, ahol olyan szörnyű a tűz, „hogya valaki az egész tengert belézúdítaná, / [a lélek] akkor is úgy égne benne, mint az olvadt viasz”.¹⁸

II. Giacomino da Verona diptichonja a túlvilágról

Giacomino da Veronáról, aki veronai nyelvjárásban alkotott a 13. század közepén, és két rövid költeményt szentelt a túlvilágnak – a pokoli Babilonnak (*De Babilonia civitate*, 1230 k.) és a mennyei Jeruzsálemnek (*De Ierusalem celesti*, 1265 k.) –, mindössze annyit vélünk tudni, amennyit maga elárul a *Babilon* 335. sorában, azaz hogy az ‘Orden de Minori’, vagyis a ferences rend tagja volt.¹⁹ Giacomino da Veronának tulajdonítják a *Della caducità della vita umana*²⁰ (‘Az emberi élet esendőségéről’) című költeményt is, amely a *contemptus mundi* (‘a világ megvetése’) közép-korban rendkívül elterjedt tanának hatását mutatja, a test romlékonyságát, az emberi lét hitványságát, és a halál bizonyosságán túl a földi sors kiszámíthatatlanságát hangsúlyozva:

Egyetlen napra sem lelsz tökéletes békét:
ma még egészséges vagy, de holnap már fejed fáj;
pocsék láz kényszerít az ágyba,
így vár téged napról napra a halál.²¹

A mű egyik fő motívuma a „váratlan és azonnali halál”²² miatt gerjesztett félelem, a másik a szerencsétlen ember evilági sérülékeny egészségének²³ és a holttest visszataszító bomlásának érzékletes leírása: „Te szegény

¹⁷ Pk. 25, 61–62.

¹⁸ *Libro* 474–479.

¹⁹ A *De Ierusalem* 114–150 és 161–164 sorai a polifonikus zene ismeretéről árulkodnak, ami alapján a szöveg angol kiadója, E. I. MAY (1930) arra a következtet, hogy Giacomino karmester lehetett a rendben.

²⁰ CONTINI (1960, II: 653 skk).

²¹ *Cad.* 137–140.

²² *Cad.* 196.

²³ Pl. *Cad.* 4.

ember, magad maradsz a sírban; / míg a férgek eszik a húsdot és minden erődöt.”²⁴ Azonban a léleknek még nehezebb sorsa lehet:

Ebben a játszmában micsoda bajos sors vár rád,
 ha nem követed Isten helyes ösvényét:
 jön az ördög, s így szól hozzád: „Sakk”,
 védekezni sem tudsz, máris matt.
 Késlekedés nélkül elvezet téged,
 a nyakadra tekert nagy láncsal,
 majd pokoli kínra vet,
 amely nyomorúsággal és minden fájdalommal teli.²⁵

Az emberi élet esendőségéről nem bontja ki a pokol képét, ahogy a befejező sorok is csak az Isten barátainak járó paradicsomi koszorút említik, és nem részletezik a jókra váró egyéb jutalmakat: ezeket a témákat járja körül a két túlvilági költemény diptichonja. Giacomino da Verona alapvető forrásai a János jelenései, a ferences irodalom, főként Páduai Szent Antal prédikációi, valamint számos stilisztikai hasonlóság mutatható ki Ugucione da Lodi, Bonvesin de la Riva műveivel.²⁶

A *De Ierusalem celesti et de pulchritudine eius et beatitudine et gaudia sanctorum* (A mennyei Jeruzsálemről, szépségéről és a szentek boldogságáról és örömről)²⁷ 280 alexandrinus sorban (amelyek egyrímű, négysoros strófákra tagolódnak) írja le a paradicsom gyönyörűségeit: egy fallal körülvett és kertekkel teli, négyszögletű várost,²⁸ amely gyöngyökkel, kristályokkal és nemesfémekkel van kirakva.²⁹ Az ábrázolás forrása János jelenései,³⁰ amire Giacomino is felhívja a figyelmet.³¹ A város minden oldalán három hatalmas, gyöngyökkel ékesített kapu áll (pontosan, ahogy János jelenéseiben),³² és egy karddal felfegyverzett kerub őrzi a bejáratot

²⁴ *Cad.* 297–8.

²⁵ *Cad.* 309–317.

²⁶ CONTINI (1960: 40), MAY (1930) alapján.

²⁷ A továbbiakban *Jeruzsálem*ként hivatkozom a műre.

²⁸ *Ier.* 42.

²⁹ *Ier.* 38–39.

³⁰ *Jel* 21, 16–20.

³¹ *Ier.* 29–32.

³² *Jel* 21, 13, 21.

a böglyöktől, legyektől és kígyóktól.³³ A paradicsomi vizek a több mint ezer éve sírban fekvő testeket is képesek megfiatalítani; itt található az örök élet forrása: aki ebből iszik, halhatatlanná lesz, és nem érez többé szomjúságot.³⁴ Habjai tisztábbak és ragyogóbbak a fénylő napnál; gyöngyöket, tiszta aranyat, ezüstöt és drágaköveket hordoznak, az ég csillagaihoz hasonlókat.

A földi test nyomorúságos állapotával és sérülékenységgel szemben – amelyet Giacomino *Az emberi élet esendőségében* részletezett – a Jeruzsálemben megjelenített égi testek a feltámadás után négy alapvető tulajdonsággal rendelkeznek, a 12. század végi skolasztikus tanoknak³⁵ megfelelően. Ezek az *impassibilitas* ('képtelenség a szenvedésre'), *claritas* ('ragyogó szépség' értelemben), *subtilitas* ('könnyűség'), *agilitas* ('mozgékonyosság'), ami lehetővé teszi, hogy az égben a boldogok teste fénysebességgel mozogjon.³⁶

A Jeruzsálem a fény és ragyogás diadalmeneteként igyekszik bemutatni a szent helyet, ám ehhez földi anyagok és párhuzamok tárát használja fel.³⁷ Így a szellemi fény birodalma helyett inkább egy érzékekkel felfogható gyönyörűségek helyszíne rajzolódik ki a műből: a madárdal,³⁸ valamint Istent és Máriát dicsőítő boldogok kórusa gyönyörködteti a fület; a szemet a színek és a ragyogás; az orrot a Krisztus szájából terjedő „ámbra, pézsmá, balzsam és menta”-illat;³⁹ a száját pedig a „méznél édesebb” gyümölcsök íze,⁴⁰ amelyek minden betegséget meggyógyítanának.

A Krisztust, Istent és Máriát zsoltárokkal, liturgikus énekekkel dicsőítő boldogok karának leírása ugyanazokat az elemeket vonultatja fel, amelyekből Dante is építkezik, ám Giacomino művében nyoma sincs a dantei költőiségnek:

³³ *Ier.* 50–54.

³⁴ *Ier.* 87–88.

³⁵ Ld. BYNUM (1995: 131–132, 335–337).

³⁶ GRAGNOLATI (2005: 25, 193).

³⁷ RAGNI (1970: 146).

³⁸ *Ier.* 113. skk.

³⁹ *Ier.* 178–180

⁴⁰ *Ier.* 104.

Ott vannak az ősatyák és a szent próféták,
 akik mindenkor Őelőtte állnak, égszínkék,
 zöld, azúrkék és fehér selyembe öltözve,
 zsoltárral és dallal dicsőítve Őt.

[...]

A boldogok oly nagyon vigadoznak
 énekelve és dicsérve, ahogy mondtam az imént,
 hogy úgy tűnik, mintha az ég minden részéből
 szólnának a hangszerek és az énekszó.

Mert ajkuk egyetlen pillanatra sem pihen
 a Szentháromság, az igazi fenség dicséretében,
 mindnyájan énekelik fennhangon:
 „Sanctus, Sanctus, Sanctus”, sugározva a nagy örömtől.⁴¹

A 156. sor „Sanctus, Sanctus, Sanctus” („Szent vagy, szent vagy, szent vagy...”) éneke bibliai eredetű: az Úr trónja melletti szeráfok énekelik,⁴² és János jelenéseiben e szavakat az evangélistákat jelképező négy élőlény mondja „éjjel-nappal pihenés nélkül”,⁴³ és keresztény liturgiai tétel, a szentmise állandó részévé vált. Ugyanígy, Dante *Paradicsomában* az Állócsillag-Égboltban zeng majd ez az „édességes ének”, amelyet Beatrice is az angyalok karával énekel.⁴⁴

Több tematikai párhuzam mutatható ki a dantei *Pokol* és Giacomino diptichonjának másik, 366 soros része között, amely a *De Babilonia civitate infernali et eius turpitudine et quantis penis peccatorum puniantur incessanter* (Babilonról, a pokoli városról, a csúfságáról és arról, hogy a bűnösök örökösen mekkora büntetésekkel bűnhődnek)⁴⁵ címet viseli. A költemény célját az első strófa jelöli ki:

Krisztus, a dicsfény urának és királyának dicsőségére,
 és az emberek fegyelmezésére mesélem ezt a történetet:

⁴¹ *Ier.* 125–156.

⁴² *Iz* 6: 3.

⁴³ *Jel* 4: 8.

⁴⁴ *Pd.* 26, 67–69.

⁴⁵ A továbbiakban *Babilonként* hivatkozom a műre.

amely gyakran, ha valaki jól az eszébe vési,
győzelemre segíti őt a hamis ellenséggel szemben.

Babilon mint az égi Jeruzsálem pontos ellenpontja jelenik meg, ahogy e két város János jelenései, majd Ágoston *Isten városáról* című művének nyomán a keresztény hagyomány szimbólumaiként rögzült. Míg az égi Jeruzsálem, a Bárány „felékesített menyasszonya”,⁴⁶ és Ágoston definíciója alapján egy 7-8. századi himnusz szerint „Jeruzsálem boldog város, / neve: béke-látomás”,⁴⁷ addig a nagy Babilon éppen az ellentéte: a vadállat és a parázna nő városa.⁴⁸ Egy 12. századi, Garnier de Rochefortnak tulajdonított mű, az *Allegoriae in Sacram Scripturam*⁴⁹ részletesen kifejti a két város szimbolikus tartalmát: Babilon allegorikusan értelmezve az evilág; tropologikus vagyis morális szinten a húst jelenti, anagogikus értelemben véve pedig a pokol. Jeruzsálem allegorikusan az Egyház, Krisztus jelenlétével megszentelve; morális értelmezésben a lélek; anagogikusan pedig az égi haza.

Giacomino Babilonja, a „gonosz város”⁵⁰ és Dante pokla – elsősorban Dis városának leírása,⁵¹ néhány általános jegy,⁵² és a nyolcadik kör ötödik bugyrának epizódja⁵³ – között számos párhuzam vonható.⁵⁴ Mindkét várost vasszerű fal veszi körül: Babiloné négyféle fémből, köztük vasból, kétféle acélból és bronzból készült, a dantei Dis városáé pedig mintha vasból lenne;⁵⁵ a városkapuk felett pedig torony magasodik.⁵⁶

Babilonról először azt tudjuk meg, hogy magas és vastag falak veszik körül, és hogy aki egyszer bement, nehezen fog kijutni:

⁴⁶ Jel. 21,1.

⁴⁷ „Urbs beata Jerusalem dicta pacis visio” himnusz a templomszentelés officiumában. Az égi Jeruzsálem témájáról lásd: KONRAD (1965: 523–540).

⁴⁸ Jel. 17–19.

⁴⁹ PL 112, 872; 966. Idézi: DAVIS (1989: 268).

⁵⁰ *Bab.* 22.

⁵¹ *Pk.* 8–9. ének.

⁵² *Pk.* 3. ének.

⁵³ *Pk.* 21–22. ének.

⁵⁴ Lásd: JAKAB (2006: 163–164); NAGY (2013: 106–107).

⁵⁵ *Bab.* 41 és *Pk.* 8, 78.

⁵⁶ *Bab.* 49 vö. *Pk.* 9, 36.

Nagy és magas, hosszú és mély a város,
tele minden rosszal és mindenféle nyomorúsággal:
és a szentek mind azt állítják nagy biztossággal,
hogy aki oda belép, a kijáráshoz már nem siethet.⁵⁷

A kaput négy kegyetlen alak őrzi, köztük Mohamed és Trifon, feltehetőleg Trivagante, a keresztények szerint a muszlimok imádta isten, aki Ugucione poklában is központi helyet foglal el.⁵⁸ Dis város bejáratánál pedig a fúriák és Medúza őrködnek.⁵⁹ A *Komédia* e ponton felfedi egyik fő forrását, a pokoli város toposzának első irodalmi megjelenítését, a vergiliusi Tartarust, amely – mint ahogy nyomán a dantei Dis – folyóval körülvett, tornyos város, és fúriák őrzik.⁶⁰

Babilon királya Lucifer, ahogy a dantei pokolban is ő lesz a „fájdalmas birodalom császára”:⁶¹

Ennek az országnak a királya Lucifer, a gonosz
angyal, aki így szólt: „Az égbe helyezem majd trónomat,
és a magasságos Úristenhez leszek hasonló”,
ezért zuhant le az égből, minden követőjével.⁶²

A patrisztikai hagyományt követve Giacomínónál tehát éppúgy, ahogy Danténál, a gőg (bűn) és a mélységbe zuhanás (büntetés) izajási motívumai jellemzik elsősorban a pokol urát („Hogyan zuhantál le az égből, Lucifer?”);⁶³ „»Felmegyek a magas felhők fölé, hasonló leszek a Magasságbelihez«. »De az alvilágba szállsz alá, a verem legmélyére!«”.⁶⁴ Dante művében Lucifer lezuhanását a purgatóriumi gőgösök épülésére szolgáló, padlóba vésett műalkotás jeleníti meg: „mint tüzes mennykő zuhan le az égből”,⁶⁵ és a paradicsomi világban sem feledkezhetünk meg a bu-

⁵⁷ *Bab.* 29–32.

⁵⁸ *Bab.* 45–47 vö. *Libro*, 687.

⁵⁹ *Pk.* 9, 35–38; 52–53.

⁶⁰ Verg. *A.* 6, 569–574.

⁶¹ *Pk.* 34, 28. Eredeti: „lo ’mperador del doloroso regno” vö. *Bab.* 25: „Lo re de questa terra”.

⁶² *Bab.* 25–28.

⁶³ *Iz* 14, 12.

⁶⁴ *Iz* 14, 14–15.

⁶⁵ *Pg.* 12, 26.

kásról és bukásának okáról,⁶⁶ felerősítve ezzel az ellentétes birodalmak szimmetriáját, amely Giacomino világában a legfontosabb rendezőelv-ként működik.

A pokoli kút bűzös levegőt áraszt,⁶⁷ gyíkok, kígyók, viperák, baziliskuszok, varangyok és sárkányok népesítik be,⁶⁸ jajszó és gyalázkodás hallatszik mindenfelől:

Átkozott legyen az óra, az éjjel, a nap és a pillanat,
amikor anyám apámmal megesküdt, /
és még az is, aki a keresztelőmedencéből kiemelt,
és nem fojtott bele, amilyen ember lett belőlem.⁶⁹

Ugyanez a toposz megjelenik Cecco Angiolierinél,⁷⁰ a dantei *Pokolban*: „Átkozták Istent és felmenőiket, / az emberi fajt, a helyet, az időt és a magot, / elvetését és születésüket”.⁷¹ A négysoros strófa felütése pedig – a *Filostrato* nyomán⁷² – ellentétére fordítva visszhangzik majd a *Daloskönyvben*:

A nap, a hó, az évszak, áldva légyen,
s az évet, órát, pillanatot áldom
s a szép tájat, ahol elért sugárzón
szép szeme, és rabul ejtett egészen.⁷³

Giacomino még a *Jeruzsálem* elején kijelenti, hogy művét nem a tudósoknak szánja, akik dialektikus szőrszálhasogatással alázzák meg az

⁶⁶ *Pd.* 29, 55–57: „A bukást az okozta átkozott / gőgjével, akit láttál odalent / a világ összes súlyától lenyomva.”; *Pd.* 19, 46–48: „Példa erre az első büszke lény, / a teremtmények dísz: nem akarta / kérni a fényt, s lehullt éretlenül.”; *Pd.* 27, 26–27 „melynek a Romlott, / ki innen zuhant le, roppant örül”.

⁶⁷ *Bab.* 85, 92.

⁶⁸ *Bab.* 93–94

⁶⁹ *Bab.* 245–248.

⁷⁰ „Maladetta sie l’or’ e ’l punt’ e ’l giorno / e la semana e ’l mese e tutto l’anno, / che la mia donna mi fece uno ’nganno, / il qual m’ha tolt’ al cuor ogni soggiorno” (*Rime*, LI)

⁷¹ *Pk.* 3, 103–105. Ford. TÓTH (2019).

⁷² Giovanni Boccaccio, *Filostrato*, 274.

⁷³ Weöres Sándor fordítása, in: *Francesco Petrarca daloskönyve*, 1988, 60.

egyszerű beszédet.⁷⁴ A népnyelvet, a *Komédia* választott nyelvét („beszédmódját”) a *Paradicsom* Can Grande della Scalához címzett ajánlólevelében Dante is *humilisnek*, „alázatosnak és szerénynek” nevezi, „amelyen még az asszonyok is megértik egymást”.⁷⁵ Ám Giacomino tartalmi és nyelvi-stilisztikai szempontokból egyaránt teljesen más szinten valóítja meg költeményét, amelyet nem tart eredetinek. A *Babilon* utolsó előtti versszakában önmagát szerényen mint a „szöveg összeállítóját” nevezi meg.⁷⁶ Hitelességét azonban azzal támasztja alá, hogy szent szövegekből, „prédikációkból és [biblia]kommentárokból” komplilált, tehát nem holmi énekmondók meséjét⁷⁷ halljuk, hanem igaz történetet.⁷⁸ Ezt az igazságtartalmat a veronai szerző nem tanúbizonyságként mutatja be tehát – mint a látomások és a *Komédia* szerzői –, hanem a sokak számára rejtett tudásanyag összefoglalásaként.

Míg a *Jeruzsálem* stílusjegye a kifejezhetetlenség, addig a pokol leírását expresszionista realizmus, élénk dialógusok és groteszk részletek jellemzik, amelyek a *Babilont* egy sokkal élvezhetőbb művé teszik a *Jeruzsálemnél*.⁷⁹ A látomásirodalom kedvelt toposza a pokoli konyháé, amelyből Giacomino egy meglepően eredeti és a didaktikus költemény műfajában ritka mulatságos epizódot alkot:

Míg ez így kínlódik, előkerül egy szakács,
név szerint Balçabù, az egyik leggonoszabb errefelé,
aki úgy teszi oda sütögetni a tűzre, mint egy szép malacot,
egy vasnyárson, hogy gyorsan elkészüljön.

Aztán vizet és sót vesz, kormot és bort,
epét, erős ecetet, mételyt és mérget,
és mindezekből csoda jó és finom szószt kever!
Isten mentsen meg tőle minden keresztényt!

⁷⁴ Jer. 19–28.

⁷⁵ XIII. Lev., 510.

⁷⁶ „Iacomino da Verona de l’Orden de Minori / lo compillà de testo, de glose e de sermoni” *Bab.* 335–336.

⁷⁷ „non è fable né diti de buffoni” *Bab.* 333.

⁷⁸ „ystoria” *Bab.* 2.

⁷⁹ MILAN (2000).

A pokol királyának, mint nagy ajándékot küldi el,
 aki belepillant, majd rárivall a küldöncre:
 „Ezért nem adnék egy száradt fügét sem!” így szól,
 „mert a hús még nyers, a vér még hűvös.

Eredj vissza szaporán és rögvest,
 és mondd meg a gonosz szakácsnak, hogy úgy látom,
 nem sült át eléggé, és felfordítva kell visszatennie
 a tűzbe, amely nappal és éjjel, örökké ég.⁸⁰

Balçabù (Belzebub), Giacomino szakácsa a *Tundalus látomásának* Phristinus szakácsát idézi, aki egy óriási pokoli kemencénél sürgölődik, a hozzá beosztott ördögök pedig „csatabárdokkal, késekkel, nyársakkal, kétélű bárdokkal, csákányokkal, hegyes vasrudakkal”⁸¹ darabolják fel, majd sütik ki a torkosokat és bujákat. A „száradt fügét sem ér” kifejezése Dante Forese Donatival folytatott *tenzonéjében* is felbukkan majd.⁸² A nyolcadik kör, ötödik bugyor ördögei pedig mint kukták bökődik vissza a kárhozott sikkasztókat és korrupt tisztségviselőket a fortyogó szurokba: „A szakácsok a beosztottjaikkal ugyanígy / nyomkodtatják le az üstben / villával a húst, hogy ne úszkáljon fönt.”⁸³

Babilonban a bűnök és büntetések nem feleltethetők meg egymásnak: a büntetések kaotikusan halmozódnak, és erősen testiek, ahogy Jeruzsálemben is minden jutalom az érzésekre hatott. A túlvilági kínok lefestése után a *Babilon* utolsó epizódja⁸⁴ a korabeli prédikációk kedvelt jelenete:⁸⁵ egy uzsorás apa és fiú vitája a pokolban. A fiú azért átkozza apját, hogy megtanította és buzdította az uzsoráskodásra,⁸⁶ az apa pedig

⁸⁰ *Bab.* 117–132.

⁸¹ IX. fejezet.

⁸² „*Chi udisse tossir la mal fatata*” („Forese Biccinét az utcafalnál”)...13–14: „Lassa, che per fichi secchi / messa l'avre' 'n casa del conte Guido!” („Egy fügével mért nem gróf-házba adtam, / Guidóékhoz, előkelő legényhez?”) *DÖM* (1965: 100), VÉGH György ford.

⁸³ *Pk.* 21, 115–117. Ford. MÁTYUS (2019).

⁸⁴ *Bab.* 285–312

⁸⁵ Pl.: *Divi Antonii de Padua Minoritae Sermones*, Venetiis, apud Ioan. Antonium Bertanum, 1575, 85.

⁸⁶ *Bab.* 287–296

azzal vádolja fiát, hogy az ő költekezése és igényei miatt kellett tisztességtelen úton pénzt keresnie. Az epizód után – amelyet Bonvesin de la Riva is feldolgozott a *De die Iudicii*ben – a pokolleírások retorikus toposza⁸⁷ következik:

Oly szörnyűek a büntetések abban az égő tűzben,
 hogyha ezeröttszáz szám lenne,
 és éjjel-nappal szólnék rajtuk,
 akkor sem bírnám mindazt elmondani, nem kétlem.⁸⁸

A költemény pedig homiletikus lezárást kap: a szerény önmegnevezést⁸⁹ a bűnbánatra és a rossz elkerülésére buzdítás, valamint a közös könyörgésre felszólítás keretezi.

III. Ellenbüntetés és túlvilági szimmetriák Bonvesin de la Riva *Három írás könyvében*

III. 1. *Bonvesin de la Riva művei*

A milánói születésű Bonvesin de la Riva (1245 k. – 1315 előtt) 1296-ban *doctor gramatice*, vagyis iskolai tanár volt, ahogy egy dokumentumból kiderül; 1304-ben pedig már saját magániskoláját igazgatta. A humiliátusok harmadik rendjének tagja lett: ez a laikus társaság rendkívül aktív szerepet töltött be szociális területen. Bonvesin anyagilag támogatta a milánói és legnanói ispotályokat (kórházakat), sőt, sírfelirata neki tulajdonítja a legnanói Szent Erasmus ispotály építését is.⁹⁰ Latinul és népnyelven alkotott: a latin nyelvű művei közül kiemelkedik a *De magnalibus urbis Mediolani*, amelyben a szociális erények fontosságát hangsúlyozza, és felszólítja szerencsés polgártársait, hogy vállaljanak szerepet a szegények és betegek segítésében, valamint az iskolázatlanok oktatásában. Népnyelvi alkotásai mintegy tízezer sort tesznek ki, köztük hat

⁸⁷ Vö. „Ámde ha száz torkom, száz nyelvem volna, s a hangom / Vasból lenne, se győzném mind szóval kifejezni, / Hány bűn létezik, és hány megtorlás van ezekre”. (Verg. A. 6, 625–627).

⁸⁸ 317–320.

⁸⁹ *Bab.* 335–336. Ld. a 78. lábjegyzetet.

⁹⁰ A Bonvesin életére vonatkozó adatokat összegyűjtötte: LEONARDI (2014: 9–10); bibliográfia uo., 44–52.

contrasto (vita)⁹¹, tíz elbeszélő⁹² vagy érvelő szöveg,⁹³ továbbá két didaktikus mű⁹⁴ található.

A *De die iudicii* ('A végítélet napja')⁹⁵ az utolsó ítélet népnyelvű leírását adja, különös tekintettel a testek föltámadás utáni, mennybéli és pokolbeli állapotára. Míg a paradicsomi testeket „négy dolog teszi dicsőségessé: / a gyémántnál keményebbek lesznek, / fényesebbek a napnál, / vékonyabbak bármiféle hangnál, / és gyorsabbak, fürgébbek a szemnél”,⁹⁶ addig a pokolbelieket négy hiba fogja elcsúfítani:

nagyobbak és dagadtabbak lesznek bármelyik sziklánál,
lustábbak a hegynél, az éjszakánál sötétebbek:
és mivel hitványak és törekenyek, könnyű bennük kárt tenni.⁹⁷

A kárhozottak visszakapott testei:

...eltorzultak,
Betegek, feketék, nehezek,
félelmetesek és felpuffedtek,
hordónál nagyobbak, hegynél súlyosabbak.⁹⁸

Ezek a „hibák” Dante betegséggel bűnhődő hamisítóinak túlvilági sorában idéződnek fel: a nyolcadik kör tizedik bugyrában az elnehezült és elgyengült testek között a vízkóros, puffedt hasú Ádám mesterében,⁹⁹ és a kilencedik bugyor sebesültjei közül a „dongáját vesztett hordó”-ként kínlódó Mohamedében.¹⁰⁰

⁹¹ Pl. a *De Sathana cum Virgine; De anima cum corpore*.

⁹² Így a *Három írás könyve*.

⁹³ Pl. a *De die iudicii, De falsis excusationibus*.

⁹⁴ A *De quinquaginta curialitatibus ad mensam* és az *Expositiones Catonis*.

⁹⁵ Bonvesin de la Riva népnyelven írt szövegeit Gianfranco CONTINI (1941) kiadásából idézem, amely a berlini Pressuische Staatsbibliothek Ital. qu. 26 (eredetileg Milano, S. Maria Incoronata), késő 13. vagy 14. századi apográf kézirat szövegeinek kiadása.

⁹⁶ *De die iudicii*, 373–376.

⁹⁷ *De die iudicii*, 237–240. Idézi: GRAGNOLATI (2005: 26–27).

⁹⁸ *De die iudicii*, 174–176.

⁹⁹ Pk. 30, 49–57.

¹⁰⁰ Pk. 28, 22. Ford. DRASKÓCZY (2019b).

A végítélet napja felhasználja a Páduai Szent Antaltól és Giacomino da Veronától is ismert apa-fiú dialógust a pokolban,¹⁰¹ amelyet így foglal össze:

Az apa a fiúval, szomorúan és gyötrődve
marják majd egymást, mint a veszett kutyák.
Ócsárolják egymást, mint az örültek:
akik a földön szerették egymást, itt gyűlölködnek majd.¹⁰²

E sorok visszhangoznak a dantei pokol nyolcadik körének tizedik bugyrában, ahol szintén veszethez¹⁰³ sújtja és bestiális jegyek torzítják a személyhamisítók lelkeit, akik meztelenül vágatnak, egymást harapdálva, „mint óljából ha előront a disznó”.¹⁰⁴

III.2. Túlvilági szimmetriák a *Három írás* könyvében

A 2048 alexandrinusból, egyrímű négysoros strófákból álló *Libro delle Tre Scritture*¹⁰⁵ (*Három írás könyve*) didaktikus költemény, egy „verses prédikáció”,¹⁰⁶ amelyet már a kortársak is Bonvesin fő műveként ismertek el strukturális és formai szempontból egyaránt. A *Három írás könyve* 1274-ben, és csakúgy, mint a *Commedia*, hármass szerkezetű: a poklot bemutató *Fekete írásra* (*De scriptura nigra* = SN), a Krisztus passióját leíró *Vörös írásra* (*De scriptura rubra* = SR) és a paradicsomról szóló *Arany írásra* (*De scriptura aurea* = SA) tagolódik. Ugyanakkor mindkét műben a három rész a pokollal kezdődő és a paradicsommal végződő egységet alkot. A dantei *Purgatórium* és a *Vörös írás* szenvedéselfogása alapvetően azonos: a fájdalomnak egy pozitív, a bűntől megtisztító megközelítését hirdetik.¹⁰⁷

¹⁰¹ SN 185–204.

¹⁰² SN 205–208.

¹⁰³ *Pk.* 30, 46.

¹⁰⁴ *Pk.* 30, 25–27. NÁDASDY Á. ford.

¹⁰⁵ E tanulmányhoz CONTINI 1941 szövegkiadását vettem alapul, és M. LEONARDI 2014-es szövegkiadásának részletes jegyzetei valamint M. Gragnolati vonatkozó írása (GRAGNOLATI 2005: 25–51) jelentettek kiindulópontot a mű értelmezéséhez és irodalmi kontextusba helyezéséhez. A *Libro delle Tre Scritture* nyelvészeti elemzéséhez Domokos Gy. cikkeit és monográfiáját ajánlom, többek között: DOMOKOS (2007); DOMOKOS (2008).

¹⁰⁶ LEONARDI (2014: 21).

¹⁰⁷ Erről lásd: GRAGNOLATI (2005: 80–137).

A *Három írás könyve* – *A végítélet napjától* eltérően, viszont Dante *Komédiájához* hasonlóan – a lélek feltámadás előtti tapasztalatára koncentrálna a pokolban és a paradicsomban. A műfaj szabálya szerint a költemény az olvasók lelki épülésére szolgál, és azzal az intéssel indít, hogy

pusztán hallgatni, megértés nélkül mit sem ér,
és aki jól megértette, még semmire se jut vele,
ha nem változtatja tette, amit megértett.

Az ember, aki nem cselekszik, veszni hagyja a szívét és értelmét.¹⁰⁸

A témamegjelölést a *contemptus mundi* mintegy 250 soros kifejtése követi: az emberi test gyenge és hajlamos a romlásra és rothadásra; még a kívül szép ember sem egyéb, mint „a búz edénye, a nagy gusztustalanság edénye”¹⁰⁹. A halál és az oszló test részletes leírása a bűnös késői megbánásával zárul, akit már az ördögök vonszolnak a kárhozat helyszínére.

A *Fekete írás* tizenkét pokolbeli büntetésének szimmetrikusan felel meg az *Arany írás* tizenkét dicsősége. Így a pokolbeli búzzal szemben állnak a mennybéli édes illatok; a kárhozottak és ördögök szörnyű látványával szemben az angyalok, Mária, Krisztus és az Atya arcának csodálata; a pokoli lármával szemben az égi dalok. A torkosokat és az éhezőkkel nem törődőket tantalusi kínok sújtják (éhség és szomjúság a csobogó víz és illatozó gyümölcsök között), ellentétük pedig a mennybéli bankett, amelyet maga Isten szolgál fel. Egyértelmű a megfelelés a 9-től a 12-ig, vagyis négy bűn–jutalom pár esetében. A kilencedik kín azokat bünteti, akik a világban hiúk voltak: ők a pokolban mérges tüskéből készült ruhát viselnek, hegyes-tüzes vaságyon fekszenek, skorpióktól, siklóktól nyüzsgő kénmatracon; míg a paradicsomban a boldogok ruhája fényesebb a napnál, a holdnál és a csillagoknál, aranyszállal szövött és olyan fehéren ragyogó, hogy mellette a hó sötétnek látszana. A boldogok hónál fehérebb, tündöklő ruházata az Újtestamentumtól kezdve toposz,¹¹⁰ és megjelenik Ugucione *Könyvében* éppúgy, mint Giacominó

¹⁰⁸ SN 5–8.

¹⁰⁹ SN 48.

¹¹⁰ Az elváltozott Krisztusról: „Ragyogott az arca, mint a nap, a ruhái pedig fehérek lettek, mint a napsugár” (Mt 17,2). A feltámadásról: „két férfi állt ott mellettük, ragyogó ruhában” (Lk 24,4). Ld. még: LEONARDI (2014: 243).

da Verona *Jeruzsálemében*,¹¹¹ és Dante *Paradicsomában* is.¹¹² A tizedik büntetést különféle betegségek alkotják, a tizedik dicsőség pedig ennek ellenpontja, a boldogok szépsége és egészsége. A tizenegyedik büntetés–dicsőség az eddigiéknél is szorosabban összekapcsolódik, és mindkettőt a másik birodalom sajátosságainak hiánya határozza meg: így, akik nem hittek Krisztusban, a boldogok örök örömeit szemlélik, a mennyei jutalom pedig a mentesség a pokoli kínoktól. A tizenkettedik büntetés a földi javakhoz kötődőket sújtja annak a tudatával, hogy bűnhődésük örökös lesz, az ellentétes dicsőség pedig az örök boldogság biztos tudatával jutalmazza azokat, akik állhatatosan reménykedtek.

A bűnök és a büntetések többsége a *contrapasso* törvénye alapján kapcsolódik össze, következetesebben, mint a korábbi látomásirodalmi hagyományban, ezzel nyilvánvalóan előlegezve a dantei rendszert. Az ellenbüntetés magyarázata Bonvesin szerint a következő:

Itt a bűnösöket mindenféle kínoknak vetik alá,
amelyek pontos ellentétei az élvezeteknek,
amelyeket a földön alantas tettekkel hajszoltak. [...] A szerencsétlen bűnösök tehát itt bűnhődnek elkövetett bűnüknek megfelelő büntetésekkel.¹¹³

Míg azok, akik a földi életben le tudtak mondani a világi javakról, a paradicsomban ama örömek százszorosát élvezhetik.¹¹⁴

III. 3. Bűn és büntetés a Fekete írásban

Az első bűn–büntetés pár, amellyel Bonvesin megismerteti olvasóját, a bujákat és fösvényeket rettenetes égéssel kínzó, sötét tűz.¹¹⁵ A *luxuria* főbűnét gyakran bünteti a látomásos és teológiai irodalom tűzzel: a szerelmi érzés metaforái („*libidinis flamma*”) egyértelművé teszik a bűn és

¹¹¹ *Libro* 411–419, amely szerint a szentek adják át a boldogoknak az értékes ruhákat, amelyeket gyöngyök díszítenek, hónál fehérebbek, koronájuk pedig fényesebb a kelő napnál; a *Jeruzsálem*ben szintén arannyal szőtt, hónál fehérebb és rózsánál illatosabb a mennybeli öltözék (193–196).

¹¹² *Pd.* 14, 37–39.

¹¹³ *SN* 289–296.

¹¹⁴ Ld. LEONARDI (2014: 97).

¹¹⁵ *SN* 297–328.

bűnhődés közötti analógiát. A szövegrész forrása – ahogy több további kín esetében is – Autuni Honorius *Elucidariuma*, amelynek egy milánói fordítását ismerhette Bonvesin. Eszerint: „akik [...] a bujaság gerjedelmében égnek ezen a világon”,¹¹⁶ azokat olyan tűz gyötri, amelyet egy egész tenger sem tudna eloltani. Danténál a tisztuló bujákat és a földi paradicsomot elválasztó, mértéktelen hevű tűzfal¹¹⁷ hívja elő Bonvesin „mértéktelen égésű” tüzét.¹¹⁸ És benne a lelkek úgy szeretnének újra meghalni, hogy elkerüljék a pokoli szenvedést,¹¹⁹ ahogy az *Infernóban* Dante kárhozottjai is a második halált óhajtják.¹²⁰

A második pokoli kín a rettenetes bűz, amely minden pokolleírás kötelező eleme a *Szent Pál apostol látomásától* kezdve, de önmagában nem szokott egy konkrét bűn büntetéseként megjelenni. A dantei Dis városának is jellemzője: „az út kiért egy völgy fölé, amely / bűzével már itt fönt is undorított”;¹²¹ „az orrfacsaró bűz [...], / amit a szakadék mélye okádott”.¹²² Bonvesin nem nevez meg egy konkrét bűnt, amelyet a rettenetes szaggal büntet. A kapcsolat alapvetően allegorikus: a gonosztettek bűze, amely a bűnöst életében körbevette, a pokolban materializálódik,¹²³ ellentétet képezve az erények édes illatával a paradicsomban.

A harmadik büntetés a jég – eddig mindhárom alvilági kín követi a Honorius D’Autun *Elucidariumának* milánói fordításában leírtakat! –, amely, mint az előző esetben, analógiásan viszonyul a kárhozottak egykori életviteléhez: „Belefagytam én a világi zűrzavar bűneibe, / amíg a földön tengettem napjaimat”,¹²⁴ amit Ragni egy lépéssel továbbgondolva úgy értelmez, hogy ezeket a bűnösöket hidegen hagyta a szent életre hívó szó.¹²⁵

¹¹⁶ Q. III, 14; DEGLI INNOCENTI (1982: 133).

¹¹⁷ Pg 27, 51.

¹¹⁸ SN 305.

¹¹⁹ SN 317–320.

¹²⁰ Pk. 1, 112–117.

¹²¹ Pk. 10, 135–136. NÁDASDY Á. ford.

¹²² Pk. 11, 4–5. NÁDASDY Á. ford.

¹²³ Vö. SN 330, 359.

¹²⁴ SN 398–399.

¹²⁵ RAGNI (1970: 682).

A negyedik büntetés a férgek, skorpiók, siklók, kígyók és sárkányok mérges marása: ezek az állatok külön-külön konvencionális kíznók az alvilágleírásokban a *Péter-apokalipszistól* kezdve. Hasonló csoportot alkotva jelennek meg Ugucione *Könyvében*, ahol a pokol szörnyű tüzében „baziliszkus, skorpió és kígyó” harapja a nyomorúságos és szomorú lelket,¹²⁶ valamint Giacomino da Verona poklában: „harapós siklók, gyíkok, varangyok és kígyók / viperák és baziliszkusok és sárkányok”, amelyek „folyton-folyvást csak esznek és mindig éhesek”.¹²⁷ Az *Elucidarium* milánói fordításában szintén igen hasonló a harmadik büntetés: „halhatatlan férgek, vagyis kígyók és sárkányok, rettentő külsejűek és hangúak, amelyek úgy élnek a tűz lángjában, mint a siklók a vízben”.¹²⁸ Dante a *Pokolban* elválasztja a közönyösöket büntető csípő-szűrő rovarokat¹²⁹ és a tolvajokat kíznó hullóket, kígyókat, sárkányt.¹³⁰

A bűn és büntetés közötti hasonlóságra Bonvesin bűnöse maga mutat rá:

A világon a másikat fúrtam, amiből rossz és kár származott,
 így fúrnak most engem a férgek, és vigasztalan maradok:
 ó, Istenem, hogy vezekelek az általam okozott rosszért;
 soha semmi csellel nem menekülhetek e rettentő fájdalomtól.¹³¹

Hozzáteszi, hogy a kárhozottakat nemcsak a férgek mardossák, hanem a lelkiismeretük is,¹³² allegorikussá terjesztve ezzel a véték és vezeklés közötti kapcsolatot. A bűnről így vall még a kínlódó lélek: „túl-ságosan vágytam arra, hogy felebarátomat becsapjam”,¹³³ ellentétébe fordítva ezzel az evangéliumi parancsot: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat!”¹³⁴ Ennek az áskálódásnak a gyökere az irigység és a gyűlö-

¹²⁶ *Libro*, 73–78.

¹²⁷ *Bab.* 93–94, 96.

¹²⁸ Q. III, 14–15; DEGLI INNOCENTI (1982: 135–6).

¹²⁹ *Pk.* 3, 64–66.

¹³⁰ *Pk.* 24–25. ének.

¹³¹ SN 425–428.

¹³² SN 429.

¹³³ SN 423.

¹³⁴ *Mk* 12,31.

let,¹³⁵ amelyek Dante magyarázatában a „hibás tárgyú szeretet”¹³⁶ következményei.

Az ötödik büntetés a démoni külsőt öltött kárhozottak és ördögök látványa, ez a büntetés pedig azokat sújtja, akik életükben a csemegékben, játékokban, táncokban és szép nőkben gyönyörködtek:¹³⁷

A bűnösök, akik ettől a nagy forróságtól szenvednek,
torzak és feketék, és olyan undok a képük,
hogymást is halálra rémítik!
De még náluk is visszataszítóbbak az ördögök.

Ezek rusnyák és rettenetesek, szörnyű külsejűek,
koromnál feketébbek, hegyes arcúak,
hosszú szakállúak, a hajuk igencsak mocskos:
egész a lábukig leér a loboncuk.

Szemük égő tűz, amelyből szikrák
pattannak ki, olyan erővel,
mintha izzó vasrúd lenne a kovácműhelyben. –
A Menny Királynője mentsen meg ezektől az erőszakos lényektől!

Fekete láng jön ki a pofájukból és orrlyukukból,
az ábrázatuk kegyetlen, a nézésük borzasztó,
és rettentő tüskékből áll a szárnyuk. Istenem, de ronda sereg!
Milyen iszonyú eltávolodni a Boldogasszonytól!

Pofájuk megnyúlt, a nyelvük véres,
disznófüleikből láng tör elő,
lábuk medvemancs, éles acélkarmokkal,
farkuk veszedelmes, mint egy kígyó.

Szarvuk hegyes, mint a cipészár: és rázzák nagy hevesen,
A fogukat vaddisznóagyarakként mutogatják a pofájukon:
de a beszédemmel alig tudom visszaadni az ocsmányságukat;
Az Édességes Királynőnek ajánlom magam.¹³⁸

¹³⁵ Vö. Iacopone da Todi, *Laude* 30, 13–20.

¹³⁶ Pg. 17, 112–123.

¹³⁷ SN 485–489.

Az ördögök leírása egyértelműen a népi hagyományt követi: az állati jegyeket, a testnyílásokból lövellő lángcsóvákat számos 13–14. századi képi ábrázolásokon látjuk, például Coppo Marcovaldo firenzei mozaikján, vagy a budapesti Dante-kódex illusztrációin. Az égő szemű ördögök tulajdonságát a dantei Charón „démon, parázsló szemével”¹³⁹ idézi fel; hegyes¹⁴⁰ szarvuk és veszedelmes, kígyószerű farkuk¹⁴¹ összeolvadva megjelenik a dantei Geryon, „a hegyes farkú bestia”¹⁴² ábrázolásában.

A hatodik csapás a rettenetes pokoli lárma, amely nem csupán nyomorúságos hangokból, kiáltozásból, sírásból áll (ami Dante poklában is szélviharrá keveredik),¹⁴³ hanem olyan, mennydörgésnél is hangosabb robajból, mintha „egyetlen perc alatt az egész világ összeomlana”.¹⁴⁴ Mindez azokat sújtja, akik amikor misére és szentbeszédre kellett volna menniük, ehelyett dalokat és „őrült gyönyörűségeket” hallgattak: az evangéliumok helyett a Roland-éneket és a paráznság dalait.¹⁴⁵ Ez az ítélet rokonítható a danteivel, Paolo és Francesca házasságtörését szintén egy szerelmes lovagregény olvasása katalizálja: „Galeottónk volt a könyv és az, aki írta: / aznap tovább már nem olvastunk”.¹⁴⁶

A hetedik büntetés azokra vár, akik másokat gyötörtek, vertek, cserébe pedig ördögök aprítják fel őket¹⁴⁷ úgy, ahogy „az e világi hentesek szokták a disznókat és a kosokat”.

És egy másik nagy kínzásnak is alávetik őket:
dühödten és tombolva megbéklyózzák tagjaikat.
Ahány halálos bünt követett el a bűnös,
annyi láncot kötöznek kezükre-lábukra fájdalmasan.

¹³⁸ SN 437–460.

¹³⁹ *Pk.* 3, 109. Ford. TÓTH (2019).

¹⁴⁰ *aguz* SN 457.

¹⁴¹ „*codha crudelissima*” SN 456.

¹⁴² *Pk.* 17, 1. Eredeti: „*la fiera con la coda aguzza*” Ld. már LEONARDI (2014: 111).

¹⁴³ *Pk.* 3, 22–30.

¹⁴⁴ SN 496.

¹⁴⁵ SN 529–536.

¹⁴⁶ *Pk.* 5, 137–138. Ford. HOFFMANN (2019).

¹⁴⁷ SN 537–652.

A súlyos, izzó bilincsek és láncok
 kifecamítják a végtagokat és rettentő szenvedéssel járnak.
 A legzordabb gyötrelmek az egész világon
 semmiségnek tűnnek ehhez a tortúrához képest.¹⁴⁸

...

[Az ördögök] felvonszolják [a kárhozottakat] a hegy csúcsára,
 át a szúrós tüskéken, oda, ahol nem nő pázsit.
 A tövisek addig tépázzák tagjaikat, amíg minden felületet sebek nem
 borítanak,
 semmi nem marad, ami összetartaná a testet.

Amikor felvonszolták őket a magas hegyek csúcsára,
 ugyanazon az úton le is húzzák e halottnál is halottabbakat,
 amikor a fenti bércekről legörgették őket:
 az égő folyókba zuhannak megalázó huppanásokkal.¹⁴⁹

Ezt a tájat az árnyas, félelmetes hegyeken növényes tüskékkel, amelyek „rendkívül szúrósak és mérgezők”,¹⁵⁰ és „ahol nem nő pázsit”,¹⁵¹ a *Pokol* vidékei közül elsősorban az öngyilkosok erdeje fogja felidézni (hetedik kör, második alkör): „Nem zöld lombú, hanem éjszínű fák voltak [...], / nem egyenes ágúak, hanem göcsörtös-csavartak, / nem gyümölcsök értek rajtuk, hanem mérges tüskék.”¹⁵²

A kárhozottakat üldöző, majd apró darabokra szaggató ördögök epizódja a pokoli kutyák és tékozlok jelenetében játszódik újra ugyancsak a dantei *Pokol* 13. énekében: „Amelyik [kárhozott] lebújt, [a fekete szukák] abba mélyesztették a fogukat, / darabról darabra tépték, majd / széthordták a fájdalmas tagokat”.¹⁵³ A kutyák elől menekülő tékozlok – vagyis a saját vagyonuk ellen erőszakosok – árnytete pedig éppúgy telis-tele van karcolással-sebvel, ahogy Bonvesin poklában a mások el-

¹⁴⁸ SN 569–576.

¹⁴⁹ SN 609–616.

¹⁵⁰ SN 605–608.

¹⁵¹ SN 571.

¹⁵² *Pk.* 13, 4–6, ford. DRASKÓCZY (2019).

¹⁵³ *Pk.* 13, 127–129. ford. Id. fent.

len erőszakosoké: „a tövisek addig tépázzák tagjaikat, amíg minden feületet sebek nem borítanak.”¹⁵⁴

A kapcsolat az elkövetett bűn és a pokoli büntetés között kétszeres és kimondott: egyrészt aki más kikezdett, mart, vert a világban, annak hasonló verések és gyötrések várnak árnytestére. (Párhuzamos a dantei vizálysítók ellenbüntetésének logikája is: akik emberi kapcsolatok szétszakításán munkálkodtak, testüket most egy ördög hasogatja és csonkítja.)¹⁵⁵ Másrészt ahogy a világon a bűnös a bűnhöz kötözte magát, úgy kötik most meg az ördögök.¹⁵⁶ A bűn és büntetés közötti megfelelés mennyiségi is: „Ahány halálos bünt követett el a bűnös, / annyi láncot kötöznek kezükre-lábukra fájdalmasan”.¹⁵⁷ Bonvesin ördögeinek eljárását felidézi a dantei Minós ítélete, akinek farka annyiszor tekeredik körbe, ahányadik körbe fog kerülni a kárhozott a pokolban.¹⁵⁸ A láncok pedig tüzesek,¹⁵⁹ ahogy azt a legkorábbi látomásoktól kezdve tapasztalhattuk, így már *Szent Pál apostol látomásában* tüzes lánccon vezetik a hajdonokat, akik nem őrizték meg szüzességüket.¹⁶⁰

A torkosokat (akik nem adtak javaikból a rászorulóknak, hiszen Bonvesin szerint az igaz ember és a bűnös között az a valódi különbség, hogy a nélkülözőkhöz hogy viszonyult)¹⁶¹ rettenetes éhség és szomjúság gyötri:¹⁶² akkora, hogyha egész hegynyi kenyeret megehetnének, vagy egy tengernyi vizet kiihatnának, az sem csillapítaná az étel és ital iránti vágyukat. Bonvesin bűnöse meg is magyarázza ellenbüntetését: „...és megérdemlem ezt a fájdalmat: / nem voltam jóindulattal a szegény szűkölködők iránt”.¹⁶³ A pokoli kínlődásukat indokoló lelkek előlegezik a *Komédia* epizód szereplőit, mivel korábban a látomásirodalom szövegei-

¹⁵⁴ SN 611.

¹⁵⁵ *Pk.* 28, 1–29, 26.

¹⁵⁶ SN 637–638.

¹⁵⁷ SN 571–572.

¹⁵⁸ *Pk.* 5, 4–12.

¹⁵⁹ SN 573.

¹⁶⁰ 39. fej.

¹⁶¹ LEONARDI (2014: 130).

¹⁶² SN 653–704.

¹⁶³ SN 701–702.

ben a kárhozottak többségükben csak néma vagy jajveszékélő alakok, és a túlvilági út vezetője mutatja be őket.

A nyolcadik büntetés egy változata a tantalusi kínnak, amely már a legkorábbi mitikus alvilágjárásokban is szerepel az *Odysseiától* kezdve; és az egyik első látomásirodalmi szövegben, a *Péter-apokalipszis*ben is ellenbüntetésként van jelen: azokat sújtja, akik az előírt idő előtt felhagytak a bőjttel. Dante purgatóriumában szintén a falánkak tisztulnak ugyanezzel a gyötrellemmel:

Azok, akik itt sírva énekelnek,
mértéktelen falánksággal zabáltak,
s most éhen-szomjan tisztulnak meg itt.
Evés-ivás iránti vágyat ébreszt
bennünk a szag, amely a gyümölcsből árad
s a permetből, amely a lombra terül.¹⁶⁴

Bár Bonvesin torkosai elé csupán a képzeletük vetíti a folyókat, forrásokat és a kenyérhegyeket. A szövegrész fő bibliai hipotextusa az újtestamentumi Lázár története,¹⁶⁵ és ezt a parabolát ismétli Bonvesin zsugori falánkja, aki a túlvilágon könnyörög egy csepp vízért,¹⁶⁶ ahogy a *Pokol* 30. énekében vízkórosként bűnhődő Ádám mester is: „Míg éltem, megvolt bőséggel, amit csak kívántam; / és most, ó én szerencsétlen, sóvárgok egy csepp víz után”.¹⁶⁷

A kilencedik büntetés – ahol a *contrapasso* egyértelmű – a hiú embereket sújtja, akik életükben értékes és szép ruhákkal ékesítették magukat, most pedig mérges tüskékből készült ruhát viselnek, amelyek borotvaként vágznak a testükbe, és hegyes-tüzes vaságyon fekszenek, skorpióktól, siklóktól nyüzsgő kénmatracon.

A tizedik büntetés a mindenféle világi betegségek halmozódása:

Mindenfajta betegség kínozza a szerencsétlent:
az egész teste tele van sipollyal, beteges és őrjöngő,

¹⁶⁴ Pg. 23, 64–69.

¹⁶⁵ Lk. 16,19–31.

¹⁶⁶ SN 665–668.

¹⁶⁷ Pk. 30, 62–63.

lázás és béna, lábtól-fejig rühös,
hideglelős és csúzos, felpuffadt és pellagrás.¹⁶⁸

Kancsal és sánta, púpos és gilisztás;
csúf és förtelmes feje mindenhol sajog,
mindkét szeme rohad, nyaka görvélykóros,¹⁶⁹
a fogai lüktetnek, s mintha veszett lenne, úgy ordít.

Karjai lógnak elöl, arca beesett,
nyelve megdagadt, arcáról eltűnt a hús.
Rákos és félig vak, vállai görbék,
fülei szörnyen bűzlenek.

Tagjai teljesen feldagadtak és üszkösödnek,
belül rohad és bűzös,
mellkasa egy folyton fájó, gennyes pattanas.
A szenvedése sohasem enyhül.¹⁷⁰

Ugyancsak több különböző betegség gyötri a dantei pokolban (a nyolcadik kör tizedik bugyrában) a hamisítók árnytestét. A büntetés esetenként két betegség összekapcsolása – szokatlan mértéktartás Bonvesinhez képest! –, így a fémhamisítóké a lepra, rühes varokkal,¹⁷¹ a pénzhamisítóké pedig vízkór, *hecticás* légzéssel.¹⁷² Bonvesin kárhozottja – a *Fekete írás* történetsemáját követve – maga fedí fel az ellenbüntetés logikáját:

Míg a világban éltem, jól gondoztam a testem,
egészségtől duzzadón, kövéren tartottam, akár egy disznóét

¹⁶⁸ Pellagra: elégtelen táplálkozásból fakadó betegség, amely bőrgyulladást, hasmenést és elbutulást okoz. Különösen Itáliában és Spanyolországban volt gyakori Európában a 20. századig.

¹⁶⁹ *Scrophulosis*: rossz szociális viszonyok között élő gyermekek betegsége, amelyet a nyaki mirigyek állandó duzzadtsága és a felső légutak hurutja jellemez.

¹⁷⁰ SN 749–764. Ehhez a felsoroláshoz hasonló – és számos betegség, tünet megegyezik a két szövegben – Iacopone da Todié, aki az *O Signor, per cortesia* (Ó uram, kérlek) kezdetű, 81. *laudájában* negyven soron keresztül kéri magára az összes evilági betegséget, hogy így vezekeljen az emberek bűneiért.

¹⁷¹ *Pk.* 29, 124.

¹⁷² *Pk.* 30, 52; 56; 112.

épségben-jólétben! Jaj, milyen örült és vak voltam:
mert a lelkem egészségére oly kevésbé ügyeltem.¹⁷³

A tizenegyedik büntetés az elveszített, paradicsomi javak fölötti fájdalom:¹⁷⁴ az itteni kárhozottak újraélve a gazdag ember és Lázár bibliai példázatát majd belepusztulnak az irigységbe a szegények mennybéli örömeit látván. Ők azok, akik nem hittek Krisztusban, és a szegényeket kigúnyolták, elüldözték.

Azokat pedig, akik a világban a földi javakhoz, örömhöz kötődtek, most tizenkettedik büntetésként a kétségbeesés kínozza: attól a tudattól szenvednek, hogy bűnhődésük örökös lesz, és nemhogy enyhülést nem remélhetnek, hanem az utolsó ítélet után kínjaik megkétszereződnek. A megszólaló kárhozott szavai a földi örömek félrevezető természetéről („A világ javaiban-örömeiben hittem, s mindez jól becsapott engem: /... lelkemmel nem törődtem ... / igaz javaimat elherdáltam”)¹⁷⁵ visszhangoznak majd a Dantét korholó Beatrice szavaiban is:

lépteit tévutakra fordította,
hamis boldogság képeit követte,
melyek nem adják meg, amit ígérnek.¹⁷⁶

Konklúzió

A cikk a pokol ábrázolását vizsgálva az északi didaktikus költők műveiben, egy sor tematikai párhuzam mellett Bonvesin de la Riva *Fekete Könyvének* bűn–büntetés párjaiban mutat rá a dantei *Pokol* ellenbüntetés-rendszerének egyik forrására. Ugyanakkor a *Komédia* és előfutárai összehasonlításakor a következő poétikai különbségeket is szem előtt kell tartanunk. Míg Bonvesin művére – ahogy Giacomino da Veronára és a látomásirodalmi hagyományra is – jellemző az irreális halmozás a büntetések leírásakor, addig Dante törekszik arra, hogy, bár az általa leírtak felülmúlják a földi valóságot, mindig hihető és realiztikus legyen. A költői szándékban is jelentős különbséget érzékelünk: Bonvesin

¹⁷³ SN 781–784.

¹⁷⁴ SN 789–836.

¹⁷⁵ SN 889–892.

¹⁷⁶ Pg. 30, 130–132.

írását a didaktikus szándék hatja át, a „képzeld el, és okulj”-elve; Dante ellenben egy szavalható, stilisztikai-hermeneutikai elemzést követelő szöveget állít elő. E két szempont nyomán az olvasóban kiváltott hatások ellentmondásosak: Bonvesin költeménye túlfeszített, irreális, így nem tud félelmet ébreszteni; Dante ugyan realiztikus, de mivel maga figyelmeztet minduntalan arra (például más költőkkel vetélkedve), hogy műve költemény, vagyis nem csupán egy valóság, tanúbizonyság elbeszélése (ami a látomások célja), szintén tompítja a leírtak hatásosságát.

Rövidítésjegyzék

Giacomino da Verona:

Cad. = *Della caducità della vita umana* (Az emberi élet esendőségéről)

Ier. = *De Ierusalem celesti et de pulchritudine eius et beatitudine et gaudia sanctorum* (A mennyei Jeruzsálemről, szépségéről és a szentek boldogságáról és örömről)

Bab. = *De Babilonia civitate infernali et eius turpitudine et quantis penis peccatorum puniantur incessanter* (Babilonról, a pokoli városról, a csúfságáról és arról, hogy a bűnösök örökösen mekkora büntetésekkel bűnhődnek)

Bonvesin de la Riva: *Libro delle tre scritte* (A Három írás könyve) részei:

SA = *De scriptura aurea* (Arany írás)

SN = *De scriptura nigra* (Fekete írás)

SR = *De scriptura rubra* (Vörös írás)

Komédia = Alighieri, Dante, *Isteni Színjáték*, ford. NÁDASDY Á. Budapest, 2016.

KELEMEN J. (szerk.), *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, Budapest, 2019.

Részei:

Pd. = *Paradicsom*

Pg. = *Purgatórium*

Pk. = *Pokol*

XIII. *Lev.* = *Tizenharmadik levél*, ford. Mezey László, in KARDOS 1965: 505–519.

Források

- ADAMIK T. ford. *Szent Pál apostol látomása*, in: Dörömbözi J., Adamik T. (szerk.) *Apokalipszisek*, Budapest, 1997, 73–100.
- CONTINI 1941 G. F. CONTINI (a cura di), Bonvesin de la Riva: *Le opere volgari di Bonvesin de la Riva*, Roma, 1941.
- CONTINI 1960 G. F. CONTINI (a cura di), *Poeti del Duecento*, Milano–Napoli 1960, I, pp. 625 s.; II, pp. 842 s.
- COLGRAVE–MYNORS Beda Venerabilis: *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*; Venerable Bede: *Bede's Ecclesiastical History of the English People*. B. COLGRAVE–R. A. B. MYNORS (eds., trans.), Oxford, 1981, 488–498.

- KARDOS (szerk.) KARDOS T. (szerk.) F. Petrarca: *Francesco Petrarca daloskönyve*; ford. Csorba Győző et al.; Bukarest, 1988.
- LEONARDI LEONARDI, M. (a cura di) Iacopone da Todi, *Laude*, Firenze, 2010.
- SILVERSTEIN 1935 T. SILVERSTEIN, *Visio Sancti Pauli: The History of the Apocalypse in Latin together with nine texts*, London, 1935.

Felhasznált irodalom

- BROGGINI 1956 R. BROGGINI, *L'opera di Ugucione da Lodi*, Studi Romanzi, 32 (1956), 5–124.
- BYNUM 1995 C. W. BYNUM, *The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200-1336*, New York, 1995.
- DAVIS 1989 C. T. DAVIS, *Roma e Babilonia in Dante*, in: G. C. Alessio – R. Hollander (a cura di), *Studi americani su Dante*, Milano, 1989, 267–295.
- DEGLI INNOCENTI 1982 M. DEGLI INNOCENTI, *L' "Elucidarium" o l' "Elucidario" in antico milanese fonte di Bonvesin de la Riva? Italia medioevale e umanistica*, 25 (1982), 125–149.
- DEGLI INNOCENTI 1984 M. DEGLI INNOCENTI (a cura di), *Honorius d'Autun: L'Elucidario : volgarizzamento in antico milanese dell'Elucidarium di Onorio Augustodunense*, Padova, 1984.
- DELUMEAU 1990 J. DELUMEAU, *Sin and fear: the emergence of a Western guilt culture, 13th-18th centuries*, trans. E. Nicholson, New York, 1990.
- DOMOKOS 2007 DOMOKOS Gy., *La morfologia verbale del Milanese antico di Bonvesin dra Riva*, *Verbum* 9/2 (2007), 261–277.
- DOMOKOS 2008 DOMOKOS Gy., *Bonvesin dra Riva. Aspetti di fonetica, morfologia e sintassi (Humanæ Litteræ 13)*, Milano, 2008.
- DRASKÓCZY E. ford. *Tundalus látomása*, kézirat.
- DRASKÓCZY 2019a DRASKÓCZY E., *A Pokol 13. éneke*, in: Kelemen J. (szerk.), *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, Budapest, 2019, 194–210.
- DRASKÓCZY 2019b DRASKÓCZY E., *A Pokol 28. éneke*, in: Kelemen J. (szerk.), *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, Budapest, 2019, 408–421.
- GRAGNOLATI 2005 M. GRAGNOLATI, *Experiencing the Afterlife. Soul and Body in Dante and Medieval Culture*, Notre Dame, 2005.
- GUREVICS 1987 GUREVICS, A. J., *"Isteni Színjáték" Dante előtt* in: *A középkori népi kultúra*, ford. F. Nagy Géza, Budapest, 1987.
- HASENFRATZ 1989 R. HASENFRATZ, *Eisegan stefne (Christ and Satan 36a)", the "Visio Pauli", and "ferrea vox (Aeneid 6, 626)*, *Modern Philology* 86 (1989), 398–403.

- HOFFMANN 2019 HOFFMANN B., *A Pokol V. éneke*, in: Kelemen J. (szerk.), *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, Budapest, 2019, 85–100.
- JAKAB 2006 JAKAB É., *Dico Dite*, in: Jakab É. (szerk.), *Múzeum krt. 4/c.*, Budapest, 2006, 153–173.
- KONRAD 1965 R. KONRAD, *Das himmlische und das irdische Jerusalem im mittelalterlichen Denken: mystische Vorstellung und geschichtliche Wirkung*, in: „*Speculum historiale*” – Festschrift J. Spörl, Munich, 1965, 523–540.
- LEDDA 2011 LEDDA, G., *Cibi di paradiso*, in: *Banchetti letterari*, a cura di G.M. Anselmi e G. Ruoizzi, Roma, 2011, 118–125.
- LE GOFF 1984 J. LE GOFF, *The Birth of Purgatory*, A. Goldhammer (trans.), Chicago, 1984.
- LEONARDI 2014 M. LEONARDI (a cura di), *Bonvesin da la Riva: Libro delle tre scritte*, Ravenna, 2014.
- LEVI 1921 E. LEVI, *Uguccione da Lodi e i primordi della poesia italiana*, Firenze, 1921.
- MALDINA 2018 N. MALDINA, *In pro del mondo. Dante, la predicazione e i generi della letteratura religiosa medievale*, Roma.
- MÁTYUS 2019 MÁTYUS N.: *A Pokol XXI. éneke*, In: Kelemen J. (szerk.), *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, Budapest, 2019, 302–315.
- MAY 1930 MAY, E. I. (ed.), *Gicomino da Verona: The "De Jerusalem celesti" and "De Babilonia infernali" of fra Gicomino da Verona*, Firenze, 1930.
- MILAN 2000 G. MILAN, *Giacomino da Verona*, in: *Dizionario Biografico degli Italiani*, 54 (2000).
[http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomino-da-verona_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomino-da-verona_(Dizionario-Biografico)/), 2019. 10. 19.
- NAGY 2013 NAGY J., *Pokol IX. ének: interpretáció, parafrázis, kommentár*, *Dante Füzetek*, 10 (2013), 99–130.
- RAGNI 1970 E. RAGNI, *Bonvesin de la Riva*, in: *Enciclopedia Dantesca I*, 1970, 682.
- RAGNI 1971 E. RAGNI, *Giacomino da Verona*, in: *Enciclopedia Dantesca III*, 1971, 146–147.
- STEFANINI–DIEHL (trans. and ed.) 1987 *Bonvesin da la Riva, Volgari scelti = Select poems*, trans. and ed. by R. STEFANINI – P. DIEHL, New York, 1987.
- TÓTH 2019 TÓTH T., *A Pokol III. éneke*, in: Kelemen J. (szerk.), *Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*, Budapest, 2019, 54–70.
- ZVONAREVA 2012 A. ZVONAREVA, *Giacomino da Verona e altri testi veronesi nel MS. Colombino 7-1-52: edizione e commento linguistico*, *doktori dolgozat*, *Padovai Egyetem*, 2012.

Eschatology and Representations of the Underworld in pre-Dante Vernacular Literature: Hell according to Giacomino da Verona and Bonvesin de la Riva

This paper enumerates the northern Italian descriptions of hell that preceded Dante's Comedy, with the aim, on the one hand, to designate their place within the tradition of visionary literature, outlining the path of migratory motifs here and there; and on the other hand, to confront them with Dante's solutions, showing some parallels not previously mentioned in scholarly literature. The paper is examining the pairs of sins and punishments of Bonvesin de la Riva in detail, most of which are related to the law of contrapasso, more consistently than in the earlier tradition of visionary literature, in anticipation of Dante's system. I will also elaborate on the elements of counter-punishments that had already been present in the most important vernacular forerunners to Dante.

Keywords: Dante, Bonvesin de la Riva, Giacomino da Verona, eschatology, Representations of the Underworld, Hell, sins and punishments